

Índex

Salutació	9
Presentació.....	13
Cinquanta-vuit cartes.....	15
Aigua de roses, 1860-1861	27
Aigua viva, 1862-1865.....	65
Aigua pudent, 1865-1870.....	107
Aigua corrent, 1870-1884	133

Salutació

L'aigua dolça, un dels recursos naturals més escassos del planeta, és una font de riquesa imprescindible per al desenvolupament econòmic, social i cultural. Si no hi ha aigua, no hi ha vida. No hi ha agricultura, no hi ha indústria, no hi ha turisme i no hi pot haver, en definitiva, progrés.

La construcció del canal d'Urgell ara fa cent cinquanta anys responia a l'incessant augment de les necessitats d'aigua de les societats en vies de desenvolupament i a les possibilitats d'explo-tació de les terres semiàrides. Amb un canal principal de més de cent quaranta quilòmetres, el que en principi havia estat una plana semierma es convertiria en una de les terres més pro-ductives del país, amb més de setanta mil hectàrees de regadiu, distribuïdes entre les comarques de la Noguera, el Segrià, l'Ur-gell, el Pla d'Urgell i les Garrigues. La idea de regar la històrica plana d'Urgell es remunta a l'alta edat mitjana, però no és fins a principis del segle XIX que el projecte comença a prendre cos i forma, de la mà de la burgesia d'arrel nacional i rural, i acaba sent una realitat el 25 de març de 1862, amb la irrigació de la primera finca a Agramunt.

El canal d'Urgell és una infraestructura hidràulica destinada bàsicament al reg, que ha canviat radicalment la fesomia física, social i econòmica del territori. Al llarg de la seva història trobem nombrosa bibliografia sobre el canal i les vicissituds de l'obra fins a arribar a convertir-se en un regadiu amb plenes garanties, com és avui. Així sabem com, quan acabà la construcció del canal, els

pagesos d'aquestes terres s'adonaren que encara havia d'arribar el més difícil, pel desconeixement que tenien d'una cultura de regadiu que exigia tècniques i plantejaments nous.

Per tant, van haver d'aprendre a regar i es van veure obligats a bastir una xarxa ingent de milers de quilòmetres de desguassos per sanear els sòls salins; a construir reserves d'aigua per garantir la disponibilitat en cada moment; a anivellar les finques per garantir l'eficient distribució de l'aigua als cultius, i fins un llarg etcètera d'adaptacions que assentarien les bases d'una nova i més moderna agricultura per sumar-se al creixement generalitzat d'un país en plena transformació industrial. D'això n'hem d'inferir que tot aquell llarg i costós procés de renovació de l'agricultura ha arribat fins als nostres dies i ara recollim el fruit que un dia van sembrar els nostres avantpassats. Gent sacrificada i emprenedora, gent de la terra, valenta, visionària i amb molt de talent, que creia en allò que feia tot i les incomptables i insospitades adversitats.

Un segle i mig després d'aquests fets, i gràcies a un minuciós treball recopilatori que veu la llum en forma de llibre, sota el títol *La veu dels regants a la plana d'Urgell. Cartes publicades a la Revista de l'Institut de Sant Isidre (1860-1884)*, l'empresari agrari, amic i home de la terra Raimon Ferrer ens acosta d'una manera molt particular, suggerent, directa i punyent —la dels primers regants del segle XIX— a una història explicada en primera persona, que ha marcat irreversiblement la vida d'aquestes terres, la de les persones que hi viuen i la del conjunt del país.

Després d'un segle i mig de regs, la lliçó que hem d'extreure d'aquest viatge epistolar és que l'agricultura i la ramaderia d'aquestes terres han estat capaces d'adaptar-se per elles mateixes, assumint dificultats i nous reptes, en un procés gradual de modernització i innovació, tant en cultius com en maquinària i regadiu. Perquè si avui som on som és gràcies, també, a l'esforç de gent com la que testimonia aquest relat. Pagesos, homes i dones, amb capacitat emprenedora, que malgrat dubtes, neguits i pors, miraren lluny i cregueren en els reptes i en les noves oportunitats.

En definitiva, la perseverança d'un poble que, un segle i mig enrere, va apostar per una colossal transformació hidràulica, revolucionària, capdavantera i pionera al sud d'Europa alhora que definia el caràcter d'una comunitat forta i orgullosa, com és la de la gent del canal d'Urgell.

Joan RENÉ I HUGUET
President de la Diputació de Lleida

Presentació

El motiu principal d'aquest llibre és la publicació d'un suggerent recull de cartes escrites per regants del canal d'Urgell i publicades a la *Revista de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre* entre 1860 i 1884. Teniu a les mans una ocasió preciosa per a pensar i recordar.

El gènere epistolar, com el biogràfic, mai no han estat gaire estimats a casa nostra. Però ¿qui no ha guardat papers, postals, escrits, que torna a rellegir quan menys s'ho pensa i li són d'un renovat profit? Amb la lectura d'aquesta col·lecció de cartes coneixereu, de primera mà, com pensaven i què feien uns ciutadans en relació amb la seva activitat agrària i amb la novetat de la realització d'un canal tan llargament desitjat. Són uns escrits sense rebuig, que no necessiten pas gaire ajuda per poder ser compresos, atès que els seus autors podrien ser, ben bé, els nostres mateixos besavis o rebesavis. Llegir, doncs, relats dels primers regants, les seves vicissituds, és retrobar i és retrobar-nos. Trobar, sovint, és celebrar. Qui troba allò perdut sempre acostuma a alegrar-se'n. Retrobar uns regants que escriuen i comparteixen desigs i dubtes, opinions i experiències, ens demostra com d'important és raonar i enraonar, expressar-se i fer en conseqüència. Les actituds són fonamentals abans mateix que les aptituds. Abans d'actuar, de realitzar, cal saber comprendre, que no és altra cosa que contemplar i alhora mirar d'entendre allò que un vol fer seu, que vol abraçar, que vol dur amb ell i no abandonar. Comprendre aquells primers regs i regants de ben segur ens ajudarà a millorar les actituds i, d'aquestes, en traurem insospitades utilitats per al nostre present i futur.

Vivim uns temps que ens conviden a tornar a prioritzar i considerar la certitud de no poques necessitats humanes, tant individuals com col·lectives, com ara el dret de regar, i també on i com fer-ho. Exemple prou clar en són el canal d'Urgell i ja veurem què acabem fent del canal Segarra-Garrigues. Sense voler fer sang, vull dir-vos que un canal a la depressió lleidatana ha de ser primordialment per regar i, qui no ho vegi així, al meu parer, no sap de què està parlant. Ara us convido a meditar honestament sobre la necessària funció dels regs dins la clara vocació agroalimentària lleidatana i a llegir amb afecte, encara que només sigui a estones, les cartes de regants d'un Urgell lluitador i abnegat al final del segle XIX.

Atenem, doncs, aquest interessant recull que ens ha realitzat l'amic i company Raimon Ferrer. Agraïm també la premonitòria i pedagògica visió editorial, l'encàrrec i la confiança d'en Lluís Pagès i d'en Ramon Badia, sempre atents als possibles interessos dels lectors. Reconeixem, per acabar, l'oportuna i atenta col·laboració d'en Joan Reñé a l'hora de possibilitar aquesta publicació que diu força en favor de qui ara és president de la Diputació de Lleida i que, durant molts anys, va ser membre de la Junta de Govern i tresorer de la Comunitat General de Regants dels Canals d'Urgell. Al cap i a la fi, tots, en ben diferents llocs i moments, acabem tenint la sana vocació de voler conformar un canal viu i de futur que, en aquest cas del d'Urgell, ja mai no podrà deixar de ser històric. Felicitats!

Vostre,

Baldiri ROS PRAT
President de l'Institut Agrícola
Català de Sant Isidre

Cinquanta-vuit cartes

“En la història, el joc entre l’home i la terra és mes important
que les picabaralles superficials dels polítics; aquestes passen
com foc d’encenalls, aquelles perduren durant generacions (...)”

Jaume VICENS VIVES,
Industrials i polítics del segle XIX, 1958

“Mentre m’envelleixo en el llarg esforç
de passar la rella damunt els records,
he mirat aquesta terra,
he mirat aquesta terra.”

Salvador ESPRIU, *He mirat aquesta terra*, 1980

LA CONTINUÏTAT DE L’HOME I LA TERRA

Diuen que voler és poder. Si el poble comença per tenir el desig ja té la voluntat. Malgrat que pugui costar generacions, al final acaba per aconseguir allò que vol. Aquesta posició resulta la més dignificant, la que millor explica la bellesa de l’esperança i la força metafísica, transcendent, d’una voluntat col·lectiva. Un poble que vol no té edat que el venci i sempre sabrà estar encarnat, jove. Els regants i regadors del canal d’Urgell, el seu present i la seva història, des de la humilitat i la sensata utilitat pagesa que dona la terra, ens expliquen tot això. Són exemple de la força del factor humà col·lectiu, de la continuïtat tangible, física, de cada seqüència generacional a l’hora de convertir la necessitat en desig i aquest desig en útil, bona, bella i posseïda realitat. És per això mateix que aquest recull l’acabem voluntàriament amb la carta utilitària i esperançada d’un burgès i benestant. D’un pare, arrelat

i pagès, a qui esdevingué la “desgràcia” i el patiment familiar de tenir un fill —o dos— polítics! La seva esposa, sovint, li deia: —Ai Josep, és tan bon noi, tan bo... I aquest contestava: —Tan bo que ens portarà la casa a vendre! Era el responsable i l’hereu d’una família amb més de trenta generacions successives llaurant la terra i el Tarròs de l’Urgell i també, sense saber-ho i d’una altra manera, la de Catalunya.

Quan dins aquesta plana de ningú, secanera i transhumant, hi hagué la ferma voluntat de fer agricultura, fou quan nasqué, alhora, un nou projecte de país. Les Corts de Pau i Treva a Fondarella el 1173 guarden clar record d’això. Aquestes insinuaren el naixement d’un estat, la possibilitat d’un tercer braç per al país però, a part d’això, van saber defensar el més important i primer de tot... el poble. S’instituí llavors aquella significant i dignificant “pau de la rella” que avui tan subtilment recorden els versos llauradors de Salvador Espriu. El senyor i rei Alfons s’obliga i obliga a protegir els pagesos, les relles, els conreus i els seus masos, que eren, respectivament, assassinats, malmeses i robats pels seus propis senyors i aquell absurd *ius maltrectandi*.

Aquests pare i fills del Tarròs i de la terra, aquests fruits d’antiga i llarga nissaga, aquests (*qui cum pane*), homes amb pa, tots aquests Joseph Companis, amb molí de farina i forn de pa a l’ibèric tossal d’Espígol —el més antic i el més modern alhora—, tot i que en vida no sembla que s’entenguessin gaire, en el fons sentien i entenien una mateixa voluntat de continuïtat, de perpetuació i entrega al territori. Deu ser per això mateix que Josep Ferrater Mora, des de Santiago de Xile —no oblidem mai el que vingué al darrere—, quan escrigué en la distància *Les formes de la vida catalana*, proposà com a primera forma de vida, per davant mateix del Seny, la Continuïtat.

UNA ESCENOGRÀFIA CINEMATogrÀFICA PER ALS PRIMERS REGANTS DEL CANAL

No sabem pas quina pinta feien... ¿Quina creieu que seria la imatge aproximada, artística si voleu, dels autors d'aquestes cartes? Del 1861 al 1865 els Estats Units d'Amèrica tot just començaven una guerra civil de secessió que tan bé recull la novel·la *Gone with the Wind* de Margaret Mitchell, vaja, la famosa pel·lícula *Allò que el vent s'endugué*. Els autors de les nostres cartes i les seves famílies pertanyen també a una burgesia rural hisendada d'un país prenyat de guerres civils, carlinades i república. Aquests nostres burgesos ben bé podrien vestir de manera aproximada, potser no tan rica, a la d'aquells terratinents sudistes que festejaven l'Escarlata O'Hara. Si voleu, podeu barrejar-ho amb escenes més europees a l'estil *Gatopardo* i aquell "canviar-ho tot perquè no canviï res". Proposo també un empebrat polsim de *Novecento*, malgrat que és un film una mica més modern és també prou convenient, ja que s'hi veuen séquies de reg, obediència, gana i també clima de lluita social, amb un Olmo que encarnaria la veu dels regadors. Aquestes tres pel·lícules, si més no, donen *terroir*, el gust de terra necessari i també uns costums potestatius i purament dominicals, propis del segle XIX, que és el que ens interessa. El tema, però, de la colossal obra pública de reg que és el canal, no sé amb quina pel·lícula cobrir-lo, acceptaré suggeriments, però que no siguin d'una història d'egipcis!

Per acabar d'arrodonir l'aspecte comarcal i més íntim, us aconsello que busqueu i llegiu o que torneu a llegir *Sarcènit*, novel·la editada en castellà el 1951 i en català el 1985, escrita pel nostre Jaume Vila Ricart, també autor d'una completa i reconeguda història del canal d'Urgell el 1992. Si aquest hagués nascut a Boston en lloc de la Fuliola, *Sarcènit* de ben segur hauria estat una superproducció oscaritzada per Hollywood. Els qui avui teniu menys de quaranta anys, probablement no sabreu de qui ni de què estic parlant. Al·lucinareu amb aquest drama romàntic, rural i agrari, de factura força semblant a la gran novel·la de la Mitchell, però amb

el Montsec i la serra de Montclar al fons. De fet, *Allò que el vent s'endugué* —la novel·la s'escrigué el 1936 i la pel·lícula s'estrenà als EUA el 1939— no es pogué veure a Espanya —amb censura inclosa— fins al 17 de novembre del 1950. Tothom portava el cap encès amb aquesta pel·lícula nord-americana i és llavors quan l'editor Gimeno Sorolla, des de Madrid, aprofita l'oportunitat i decideix imprimir aquesta rústica tragèdia urgellenca (amb un text que també havia estat fatalment torturat per la censura i que va ser una veritable angúnia per al seu jove autor). La novel·la sortí il·lustrada amb una portada d'autèntic cartell de gran superproducció realitzada per Pere Clapera Argelaguer, que precisament es guanyava la vida fent cartells cinematogràfics i aquells acolorits *programas de mano* i *estampillas* tan abundants a l'època.

Portada del drama romàntic i rural *Sarcenit* realitzada el 1951 per l'il·lustrador Pere Clapera Argelaguer. En primer pla i sota el títol, un sec i despallat arbre urgellenc, cosí germà del que veiem al fotograma d'*Allò que el vent s'endugué* on Vivien Leigh com a Escarlata O'Hara jura que mai més no tornarà a pasar gana, igual que a casa nostra el 1865, amb febres palúdiques incloses.

L'INSTITUT AGRÍCOLA I LA FORMACIÓ D'UNA BURGESIA RURAL A CATALUNYA

Els autors d'aquestes cartes van ser uns observadors privilegiats de la seva època. Eren fills de famílies benestants lleidatanes que s'havien anat desenvolupant des de finals del set-cents. Propietaris hisendats, alguns amb petita indústria i/o comerç i la majoria amb formació superior. Són uns escriptors que coneixen el país i la seva condició. Personatges força interessants i alhora força interessats per allò que els convenia. Informen, opinen, qüestionen, demanen, discuteixen... uns de forma més honesta que d'altres, però vaja... això ja ho anireu descobrint!

Quin sentit i quines funcions tingueren aquests escrits? Per saber-ho ens cal recular una mica i considerar la dècada anterior. Durant aquest període ja hi havia una consciència de l'especial endarreriment agrari de la plana urgellenca respecte a comarques veïnes com la Segarra o les hortes de Lleida i Balaguer. L'alta burgesia financera i l'Institut Agrícola van aconseguir fer casar en una dècada, i amb rara sincronia, dues xarxes: una d'humana i una altra d'infraestructural, ambdues en favor d'aquella poc poblada extensió tot cercant, evidentment, possibilitats productives. És, doncs, del 1853 al 1855 que el cos social de l'entitat determina abocar-se en un coneixement més específic de les diferents zones agrícoles per on circularà aquest canal. Hi envià diferents membres científics i d'inspecció, especialment a la plana d'Urgell. Entre els millors estudis hi ha el de Ramon de Sabater, persona radicada a Albesa però que circula incansable per tota la plana. Descriu una realitat duríssima, humiliant per als qui llavors l'habitaven, però amb el benefici d'una objectivitat constructiva. També José i Fernando M. de Llauder, des de Bellvís, ajuden a ubicar les necessitats principals en aspectes procedimentals i tècnics. Durant aquests anys, les viles més importants i influents —significativament situades en forma perimetral a la nova àrea de reg— funden les seves subdelegacions: Tàrraga, Cervera, Balaguer i Lleida, i, a poc a poc, es van aconseguint també socis corresponsals pertanyents a

pobles situats dins la plana o adjacents, com Agramunt, Bellpuig d'Urgell, Bellví, Mollerussa, Linyola, el Poal, Sidamon, Tornabous o Fondarella. Circulaven llavors comentaris de viatgers que es vantaven de poder travessar Catalunya de punta a punta tot hostatjant-se en masies i cases de socis corresponsals. Aquestes afirmacions no expressaven altra intenció que la d'obtenir un xarxa burgesa resident al territori i amb formació agrícola i ramadera suficients. Resulta el perfil bàsic i general dels socis corresponsals i és pels volts de 1860 que comença a aparèixer un gruix força significatiu de cartes que dediquen algunes ratlles al canal i als regs. Trobades més de dues-centes, n'hem seleccionat cinquanta-vuit, fins arribar a l'any 1884. Fet i fet, són vint-i-cinc anys, suficients per poder explicar el primer funcionament d'aquesta infraestructura avui cabdal.

El fundador i primer director de la revista de l'institut va ser l'empresari agrari i publicista Isidoro de Angulo, ajudat ben aviat pel jove carlí il·lustrat Andrés de Ferran, que feia feines de redacció i triava les cartes que es publicaven. Els relats són abundants i de temàtica força variada, molts d'ells, amb qualitat periodística. Aquests reportatges dels corresponsals van dirigits a informar tots els socis, però especialment els socis residents, aquella alta burgesia dirigent, en part amb clars afanys econòmics i financers a la zona. Amb l'impuls de Ferran i el negoci editorial de l'important impressor Antoni Brusi, va néixer també el *Calendari del Pagès*, tot aprofitant una nova llei de premsa que liberalitzava la publicació d'almanacs i calendaris a tot l'Estat. Escrit totalment en català, anticipà arreu del territori l'ús imprès d'un idioma que llavors només es parlava. Ferran i Dumont va ser vocal secretari de l'institut durant cinquanta anys, des de 1856 fins a la seva mort. Artista, escriptor, naturalista, era membre i secretari de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts. Entre la infinitud d'aspectes d'aquest humanista de la Renaixença catalana, cal destacar les seves adaptacions onomàstiques a noves terminologies agràries i la seva manera passional de divulgar en català la tecnologia agrària.

Fotografia d'Andreu de Ferran i de Dumont, vocal secretari de l'Institut Agrícola durant cinquanta anys, i primer número de l'emblemàtic *Calendari del Pagès* editat el 1856.

Per copsar la posició de Ferran afegim, tot seguit, el fragment d'un bell parlament seu:

Doncs bé, us parlam català, perquè lo català és la nostra llengua, i així nos entenem sempre millor; perquè nos agrada parlar com parlaven nostres pares i avis; perquè és vergonyós i sensible l'oblit en què ha jagut i jau l'hermosa llengua en què s'escrigueren les sapientíssimes Constitucions de Pau i Treva de Catalunya (...) eixa llengua és la que correspon millor amb lo caràcter dels habitants i amb les intencions del Institut Agrícola Català (...)

La preocupació corporativa per una agricultura moderna i instal·lada al territori era clara. Els inquietava l'absentisme agrari existent a França o al Regne Unit i, per tal d'assolir l'establiment i la formació al país d'una classe burgesa rural voluntariosa i instruïda, posaren seriosament fil a l'agulla. A la Junta General Ordinària de 22 de desembre de 1852, el soci resident Antonio Brusi i de Ferrer, propietari editor del *Diario de Barcelona*, va llegir una memòria complementària. Recollim a continuació algunes

frases d'aquesta intervenció que expressen en essència la intenció de bona part dels socis durant aquells anys:

Los hacendados pueden mejorar la educación de sus hijos haciéndoles seguir en las Universidades el estudio de las ciencias naturales. (...) Los propietarios rurales del Principado han de hacer cobrar el cariño de sus hijos a las casas solariegas, lograr que se complazcan de vivir en ellas. (...) Introduciendo sin grandes dispendios las modestas mejoras que alejando el lujo, las hagan cómodas, con el mayor 'comfort', término inglés que por su utilidad se ha introducido ya en todos los idiomas. Un modesto bufete para escribir con todos los utensilios necesarios, una corta pero selecta biblioteca, para cuya formación puede el Instituto dar útiles consejos. (...) Lograríase así evitar el ausencismo, 'absentism', como lo llaman los ingleses que son acaso los que más han sentido últimamente los estragos en su infeliz Irlanda (...) Debiéndose poner remedio a tan fatal estado de cosas, hizo una ley del parlamento inglés en 1849 con el nombre de 'Encumbered Estates act', Acta de bienes endeudados.

La mort pagesa acompanya el pagès, a *Dansa macabra* (1884),
dibuix d'Apel·les Mestres i Oñós.